

ქართული სტამბა 1909

და

მეფე ვახტანგ მეექვსე

ისტორია
ქართული სტამბისა და წიგნის ბეჭდვისა
1709 – 1909
მეფე ვახტანგ მეექვსე

თფილისი 1909 წ. ელექტრომბეჭდავი ამბ. „შრომა“, რუსკაია ქ., № 3.

მეფე ვახტანგ მეექვსე.

ვახტანგ მეფე დაიბადა 1675 წ. მამა ამისი იყო ლევან მეფე, ნიჭიერი კაცი, ბრძენი, თავის დროის კვალად განათლებული, მცოდნე სპარსულის ენის, მწერლობის და მეცნიერების. იცოდა არაბულიც კარგად და არაბთ ფილოსოფია და მსწავლულთ მეცნიერებანიც, ნამეტურ ვარსკვლავთმრიცხველობა. ამ მეფეს ირანის ყეინმა ყურადღება მიაქცია და თავის ქვეყანაში მიიწვია, იქ მსაჯულობა მისცა, მთელს ირანს იგი განაგებდა, იწოდებოდა: – „ლეონ ირანთა მსაჯული“. პირველი ცოლის სიკვდილის შემდეგ მეორე ცოლად მეფე ლეონმა ავალიშვილის ქალი შეირთო. ამისაგან დაიბადა ვახტანგი. 11 წლის ვახტანგი მამამ სპარსეთში წაიყვანა, იქ სპარსთა სასწავლებელში მისცა, სადაც სწავლობდა სპარსულს, არაბულს და სხვა ენებს, მასთან მათ მსწავლულთა წიგნებს და მეცნიერებასაც.

ლეონს დაახლოვებული კავშირი აქვნდა სპარსეთში მყოფ კათოლიკის მისიის ბერებთან, მაგალითებრ დომინიკიანელებთან, ფრანცისკიანელებთან და კარმილიტიანელებთან. ლეონი აშკარად მაჰმადის სჯულს აღიარებდა, საიდუმლოთ კი კათოლიკე იყო. კათოლიკობაში აღესრულა. პატარა ვახტანგს ლათინურს და ფრანგულ ენას ხსენებული ბერები ასწავლიდნენ, მათ დიდი გავლენა აქვნდათ ვახტანგზედ. დროს მიღწეულმა

ვახტანგმაც აღიარა კათოლიკობა და მერე საქართველოშიაც დაბრუნდა და გამეფდა ქართლის ტახტზედ.

ვახტანგი იყო ნიჭიერი კაცი, ქართული მწიგნობარი, ასევე ამის შვილი ვახუშტი და ბაქარიც მწიგნობრები იყვნენ. ვახტანგმა სპარსულის ენიდამ სხვათა დახმარებით სთარგმნა „ქილილა და მანა“, რომელიც დღეს დაბეჭდილია. სთარგმნა

– 4 –

კიდევ „აიათი, ანუ „კოსმოგრაფია“, რომელიც დაიბეჭდა თფილისში 1721 წ. შეადგინა „დასტურლამა“ სამეფო წეს-რიგის წიგნი, დღეს დაბეჭდილი უკვე. შეკრიბა ქართველების ყველა ძველი კანონები და მით დასწერა „სამართლის წიგნი“, დღეს წოდებული: **ვახტანგ მეფის კანონებად**. მთლად ნათარგმნია რუსულად და დაბეჭდილი ცალკე წიგნად 1882 წ. დიმიტრი ბაქრაძისაგან. შეკრიბა, ერთად მოათავსა და აღადგინა „ქართლის ცხოვრება“ და სხვაც მრავალი წიგნები სთარგმნა და დასწერა ქართულს ენაზედ.

მიწერ-მოწერა აქვნდა საფრანგეთის, იტალიის და ევროპის სხვათა მეფეებთან, მათ სთხოვდა საქართველოს დახმარებას, საფრანგეთში 1713 წ. საბა ორბელიანი გაგზავნა და პაპს და ლუდოვიკ 14-მეტეს დახმარებას ევედრებოდა და მასთანვე ჰპირდებოდა კათოლიკის სარწმუნოების ვრცელებას და მთელ საქართველოს დაკავშირებას რომთან. ამის პირობების შესახებ იხილეთ ჩვენი წიგნი: – **„საქართველოს შესახებ ევროპიელთ მოგზაურთა ცნობები“**, მეტად თვალთ საჩინო შრომას შეადგენს ვახტანგ მეფის მიერ თფილისში სტამბის დაარსება. ვახტანგზედ წინედ სტამბის საქმის გახსნას გულმხურვალედ მისდევდა არჩილ მეფე რუსეთში XVII საუკ. ბოლოს. ამ მეფემ 1697 წ. მოსკოვში ხუცური და მხედრული ასოების ყალიბებიც ჩამოასხმევინა. XVII საუკ. ბოლოს ვალახიაში სცხოვრებდა ერთი ქართველი ეპისკოპოსი; ამ ეპისკოპოსმა იქ გაიცნო სასტამბო საქმეები, მერე იქ ქართული ასოებიც ჩამოასხმევინა, ნიმუშად პატარა ფურცელიც დაბეჭდა და საქართველოში გამოგზავნა. ეს ნაბეჭდი ყველას მოეწონად, მერე იქიდან ოსტატები და სტამბის იარაღიც დაიბარეს და 1909

წლისთვის თფილისში სტამბაც გახსნეს და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო.

ვახტანგ მეფეს ბევრნაირი შრომა აქვს დადებული ამ სტამბის გახსნაზე. სხვა და სხვა მიზეზებისა გამო 1724 წლებს იგი თავის შვილებით რუსეთში გადასახლდა, პეტრე დიდმა იგი დიდის პატივით მიიღო. იგი დანიშნეს სპარსეთის ზოგი

– 5 –

რამ ქალაქების ასაღებად კასპის ზღვის ნაპირებზედ, ამიტომ ვახტანგს ხშირად უხდებოდა აქეთ-იქით მგზავრობა. 1737 წ. იგი ასტარხანში გარდაიცვალა. უნდა ვსთქვათ, რომ უკანასკნელ დროებში ვახტანგ მეფე ვერ მოიქცა კარგად. თვითონ თავის დიდებულებით რუსეთში გადასახლდა, იქ შეაფარა თავი და მთელი ქართლ-კახეთი კი მტერს მისცა პირში, რაც მის ცხოვრებას ერთობ ამდაბლებს. ამის შესახებ მის ცხოვრებაში ჩვენ ვრცლად გვაქვს საუბარი, ამიტომ აქ ეს ვიკმაროდ.

არჩილ მეფე. ისტორიით ვიცით, რომ არჩილ მეორე XVII საუკ. ბოლოს რუსეთში გადასახლდა დროებით. სტამბის საქმისთვის მოსკოვში პირველად ამას უმეცადინია, ასე რომ 1695 წ. მოსკოვში ქართული ასოების ყალიბებიც გაუკეთებინებია. ასე რომ ვახტანგ მეექვსეს თავის სტამბის გახსნისთვის მოსკოვიდამ სასტამბო ცნობები არჩილის წყალობით წინადავე ჰქონია გაგონილი და გაცნობილი. არჩილ მეფისაგან გაკეთებულის ასოებით ქართული სანიმუშო ფურცელი პირველად მოსკოვში 1703 წ. დაბეჭდილა. ყველაზე დიდი მნიშვნელობა რომში დაარსებულ ქართულ სტამბას და წიგნების ბეჭდვას ჰქონდა, სადაც ქართული სტამბა თფილისის სტამბაზედ 82 წლის წინედ დაარსეს. ასე რომ სასტამბო ასპარეზზედ რამდენათაც ვახტანგ მეფეა ამაგდარი, ამაზედ არა ნაკლებ არჩილი გახლავსთ, ლევანი და სხვანიც.

ქართული სტამბა.

პირველი ქართული სტამბა გაიხსნა 1627 წ. ქ. რომში, პაპი ურბან მერვეს დროს, მისივე კონგრეგაციის დახმარებით.

პირველად ქართული წიგნი დაიბეჭდა 1627 წ. იმავე ქ. რომს.

პირველი ქართული სტამბა თფილისში დაარსდა 1708 წ.

პირველად ქართული წიგნი ამ სტამბაში დაიბეჭდა 1709 წ.

იმერეთში გაიხსნა სტამბა 1780 წ. იგი ხან საჩხერეს არსებობდა, ხან წევას და ხან ქუთაისს.

– 6 –

მოსკოვს გაიხსნა სტამბა ახალის ცნობებით 1706 წ. და არა 1744 წ. ეს როგორც აქამდე იყო მიღებული. 1744 წ. ძველი სტამბა განაახლეს თურმე.

პეტერბურგს გრიგოლ ხარჭაშენელმა გახსნა 1786 წ. ამაზედ იხილეთ მეორე წიგნში.

ვლადიმერს გაიხსნა 1757 წ. ანტონ კათალიკოზის მეთაურობით.

კრემენჩუგს გაიხსნა 1791 წ. გაიოს ნაცვლიშვილისაგან. იქ დაიბეჭდა ქართული გრამატიკა.

მოზდოკს გაიხსნა 1798 წ. აქ ქართული წიგნებიც დაიბეჭდა და ოსთათვის ლოცვის წიგნი ქართულის ასოებით. დღეს ეს წიგნები იშვიათია ერთობ. დამბეჭდი იყო გაიოს ნაცვლისშვილი.

ვენეციას გაიხსნა 1850 წ. მეთაურები იყვნენ ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარნი. წიგნებიც ბეჭდეს.

მონთოზანს (ფრანცია) გაიხსნა 1876 წ. ქართველთ კათოლიკეთ მოძღვართაგან, აქაც იბეჭდებოდა წიგნები.

კონსტანტინეპოლს გაიხსნა 1876 წ. პეტრე ხარისჭირაშვილის შრომით და ცდით. აქ დღემდეც არსებობს სტამბა და იბეჭდება წიგნები.

კავკავს გაიხსნა 1902 წ. აქ ერთი წიგნიც დაიბეჭდა.

ყვირილას გაიხსნა 1885 წ. მღ. დავ. ღამბაშიძისაგან.

თელავს გაიხსნა 1890 წ. ექ. ხელაძისაგან.

სიღნახს გაიხსნა 1892 წ. ამავე პირისაგან. ორივე სტამბაში ქართული წიგნებიც გამოიცენ სხვა და სხვა დროს.

ოზურგეთში გაიხსნა 1886 წელს, კოწია თავართქილაძისაგან. აქ იბეჭდებოდენ ქართული წიგნები.

ბათუმს პირველი რუსულ-ქართული სტამბა გაიხსნა 1880 წ. ალ. მახარაძისაგან. ამ სტამბის გახსნის დროს ბათუმში რუსთაგან ახალი აღებული იყო და ამიტომ ბათუმში სტამბის გახსნა იმ დროს სამაგალითო იყო ალ. მახარაძისაგან.

სენაკში გაიხსნა პირველად 1891 წ. თავართქილაძისაგან, სადაც დიდათ იმუშავა ქართული წიგნების ბეჭდვაზედ

– 7 –

სიო ჩითანის ძე თავართქილაძემ, რომელიც ამავე შრომით დაუძღვრდა და გარდაიცვალა. სენაკში სამაგალითო იყო ეს სტამბა. ამ პირს დიდი ამაგი აქვს დადებული მეგრელებში ქართულიწიგნების ბეჭდვის ვრცელების საქმეზედ.

ხონს გაიხსნა პირველი სტამბა 1890 წ. არსებობს იგი პატარად, თუმცა ხონის მცხოვრებთა რიცხვი კი აუცილებლივ ითხოვს სტამბის გაფართოვებას.

ზუგდიდს გაიხსნა 1893 წ. ლავრენტი ტულუშისაგან. ცოტა ხანს იარსება.

საქართველოში სასტამბო საქმეებისათვის ცენზორი დანიშნულ იქმნა 1707 წ. თვით ვახტანგ მეფისაგან. მაშინდელი ცენზორები ყურადღებას აპყრობდნენ თვით წიგნების შინაარსის და ჰაზრების სისწორესაც, რომ კიცხვას გარეშე რამე სიყალბე არაფრის ყოფილიყო.

პირველი ქართული ცენზორი იყო სასულიერო პირთაგანი. ეს აეწინაღმდეგა თვით ვახტანგ მეფეს და 1711 წ. „ვეფხის ტყაოსნის“ გამოცემას არ უშვებდა. მათ შინაარსი არ ესმოდათ. მერე ვახ. მეფემ „ვეფხის ტყაოსნის“ ახსნა სამღრთოდ ახსნა და მის გამო დართეს ნება ბეჭდვის. ეს ახსნა თვით იმ დროის გამოცემულს „ვეფხის ტყაოსნის“ ბოლოშია მოთავსებული. ახსნა ყალბად არის. მაინც 1767 წ. ანტონ კათოლიკოზის ცენზორამ შეაგროვა ეს გამოცემა და თფილისში დასწვეს, ზოგი ტკვარში ჩაყარეს.

პირველი ასოთ ამწყობნი და მბეჭდავნი.

პაულინი, მსწავლული მისიონერ-მწიგნობარი, რომში, 16217 წ. სტამბის გახსნაში მიიღო მონაწილეობა, წიგნიც შეადგინა, ამოაწყო და დაბეჭდა კიდეც.

მაჯი, აგრეთვე ამავე დროის მისიონერი, მოღვაწე, მწიგნობარი და წიგნების მბეჭდავი 1627 წ.

ნიკიფორე ირზახია ქართველი-მეგრელი. ქართველ მეფეთა დესპანად ნამყოფი მრავლგზის ევროპაში. ყოფილი ის-

– 8 –

პანიას, რომს, საფრანგეთს, ინგლისს, ავსტრიას და სხვაგან. მცოდნე ევროპიულის ენების. 1620 წლებს იგი რომში დაუკავშირდა კათოლიკობას და 1627 წ. მიიღო დიდი მონაწილეობა რომის ქართულ სტამბის დაარსებასა და წიგნების ბეჭდვაში ამოწყობითაც კი.

შემდეგ დროის ამწყობლებზედ ჩვენ არა ვიცით რა.

მიხეილ სტეფანეს ძე მესტამბე, ანუ ამწყობი და მბეჭდავი. 1708 წ. ვახტანგ მეფის სტამბის მეთაური. ამ მეთაურ მესტამბის სახელს თვით იმ დროის დაბეჭდილ წიგნებზედ მოთავსებული ლექსები ასე მოიხსენებენ: „და ნაღვაწი მისის მლოცველის, მესტამბე მიხაელისა“.

მიხეილ სტეფანეს ძე ტომით უნგრეთ-ვალახიელი ყოფილა. ეს ყოფილა ვახტანგ მეფის სტამბის მეთაურ-გამგე. ამას ჰყოლია მეორე პირიც თვისი თანამემამულე, ხოლო მისი სახელი არ სჩანს. ამას გარდა ქართველთ მუშები და მოწაფენი ჰყოლიათ. მუშები იქმნებოდენ მურის წამსმელნი და სხვა ასეთ საქმის მკეთებელნი და მოწაფენი იქმნებოდენ ასოების ამოსაწყობად. სამწუხაროდ არც ამათი ცნობები სჩანს. მიხაელ სტეფანესძეს ცხოვრება საქართველოში 1730 წლის შემდეგ აღარ სჩანს. ვგონებთ, რომ იგინიც ვახტანგ მეფეს გადაჰყვინენ მოსკოვს და იქ მიიღეს მონაწილეობა 1740 წლებს მოსკოვის ქართული სტამბის განახლებასა და მოწყობაში.

1725 შემდეგ თფილისში ქართული სტამბის საქმე თითქოს შეჩერდა, თითქოს მოისპო. 1731 წ. მხოლოდ ერთი

პატარა წიგნი დაბეჭდა. რომში კი 1733 წ. პატრმა ტულუ-კანთ დავითამ დაიბეჭდა ვრცელი წიგნი: „საქრისტიანო მოძღვრება“ ქართველ კათოლიკეთათვის. რაც შეეხება სტამბის მუშათა საქმეს, ეს კი ჩვენთვის მეტად უცნობია. 1730-1760 წლამდე გამოიცნენ ორიოდ წიგნი სასულიერო შინაარსის, სადაც მოხსენებულ არს, რომ იგინი დაბეჭდილ იქმნენ თეიმურაზ მეორის დროს. ის კი ვიცით, რომ 1709 წ. გახსნილ სტამბაში, სხვათა შორის, სტამბის ხელობა უსწავლია მარტ-

- 9 -

ყოფელ ქრისტეფორე კეჟერაშვილს. მერე ეს მღვდლად ეკურთხა.

ქრისტეფორე კეჟერაშვილი. მღვდელი, ამწყობი და მბეჭდავი. ეს იყო გამგე ერეკლეს დროის სტამბის. მაშინდელი სტამბა არსებობდა მეტეხში. ამან დაბეჭდა მამინ „დაუჯდომელი“ 700 ც., „კიტაის სიბრძნე“ 700 ც., ლოცვანი 1000 ც., სახარება 1000 ც., „მარხვანი“ 1000 ც. ეს რიცხვი წიგნების იმ დროის კვალად ერთობ კაი რიცხვია.

დავით კეჟერაშვილი. მესტამბე ამწყობი და მბეჭდავი, ნათესავი ქრისტეფორესი, იქმნება ან ძმა, მცოდნე მესტამბე. მერე მღვდლად კურთხეული.

რომანოზ ზუბაშვილი, ზოგნი ზუბალაშვილად ხმარობენ ამ გვარს. მცოდნე სასტამბო საქმეების, ესე იგი ამწყობი და დამბეჭდიც. არის თანამედროვე მეფე ერეკლესი და ქრისტეფორე და დავით კეჟერაშვილებისა. უმთავრესად გამგე ამ სტამბის ეს ყოფილა და კეჟერაშვილებზედ უფროსობაც უნდა ჰკავებოდა სტამბაში.

მღვდელ-მონოზონი ნიკოლოზ ორბელიანი. ქვრივობაში ბერად შესული, მერე თფილელ მიტროპოლიტი. მცოდნე სტამბის მართვა-გამგეობის და ხელოსნობის 1708 წლიდან. ეს მღვდელ მონოზონი ვახტანგ მეფის დედის ძმისწული ყოფილა.

მიქელ მესტამბე. ამწყობი და მბეჭდავი. ვახტანგ მეფის კარის ეკკლესიის მღვდლის შვილი. მიხეილი სხვა იყო.

ქრისტეფორე გურამიშვილი, ხუცეს მონოზონი, ამწყო-

ბი და მბეჭდავი მოსკოვის ქართულ სტამბაში 1750 წლებამდის.

ფილიპე მღვდელი, იმერელი, რუსეთში ყოფილი, მოსკოვს, 1750 წ. დაქვრივდა, მერე თფილისში დაბრუნდა, შემდეგ ბერად შედგა და ბოლოს ეპისკოპოზათაც იქმნა აყვანილი ხოფის მონასტერში. ხოფის აოხრების შემდეგ ისევ რუსეთში გადასახლდა და იქ გარდაიცვალა 1780 წლებში. იყო ამწყობი და მბეჭდავიც.

იოსებ სამეხელი, მცოდნე აწყობის ხუცურის და მხე-

– 10 –

დრულის მოსკოვის სტამბაშია ამან. დააარსა მოსკოვს მეორე ქართული სტამბა, მერე ეს სტამბა ბაქარის სტამბას შეუერთა 1737 წელსა.

დავით მღვდელი. მესტამბე, ამწყობი ხუცურ-მხედრულის. სცხოვრებდა მოსკოვს, იყო თანამედროვე ვახტანგ მეფის. გარდაიცვალა მოსკოვს 1760 წელს.

მელქისედეკ აბელიშვილი კავკასიძე, ამწყობი და მბეჭდავი 1740 წ. მოსკოვის სტამბის. ეს პირი იყო ვახტანგ მეფის სტამბის მდივნათაცა თფილისში.

სჩანს, რომ 1709 წ. თფილისის სტამბის ამწყობნი და მბეჭდავნი ვალახიელ მიხეილს გარდა ყოფილან ქრისტეფორე გურამიშვილი, დივით მღვდელი, ფილიპე მღვდელ-მონოზონი, მელქისედეკ კავკასიძე, მიქელ მესტამბე და რამდენიმეც სხვანი, რომელთაც 1709 წ. 1770 წლამდის მოუღწევიათ.

გიორგი ღამბარაშვილი. ამწყობი და მბეჭდავი მოსკოვის სტამბის 1740 წლიდამ.

ათანასე ამილახვარი, ტფილელ მიტროპოლიტი, მცოდნე აწყობის კარგად. 1759 წ. რუსეთში წავიდა. ეს იყო მომხრე ვახტანგის ოჯახის და წინააღმდეგი ერეკლესი. 1765 წ. ვლადიმერდამ ამან გადმოიტანა მოსკოვში ქართული სტამბა, მოსკოვის სტამბას შეუერთა და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო.

მესტამბე-ამწყობ-მბეჭდავი პაიჭაძე. 1786 წლიდამ პეტერბურგის ქართულ სტამბის მომწყობ-მეთაური. პაიჭაძემ XIX საუკუნესაც კარგა ხანს მოესწრა.

სვიმონ ტაბიძე. მესტამბე, ამწყობი. პაიჭაძეს შემდეგ

ესა სჩანს XIX საუკ. პეტერბურგს და მოსკოვს. რუსეთში გადასახლებულ ქართველ ბატონიშვილებთან დასაბეჭდ წიგნებს სულ ეს აწყობდა, ასევე ბროსესი და დ. ჩუბინაშვილის წიგნებს. ბროსე სწერს 1840 წ. გამოცემულ „ვეფხის-ტყაოსნის“ ბოლოს: „სვიმონ მესტამბე ტაბიძე, სტამბაზედ იყო მცდელია, და ვებეჭდეთ წიგნი აწ ახლად განახლდა ძველის ძველია“.

ზაქარია არქიმანდრიტი გაენათისა. იმერეთის სტამბის გახსნის დღესვე ამწყობი და სტამბის საქმეთა მცნობი.

– 11 –

რომანოზ რაზმაძე, იმერეთის სტამბის ამწყობი და მბეჭდავი 1786 წლებში.

იმერეთში ასოს ამოწყობა და ბეჭდვა ბევრს უსწავლია. იქ ასეთი ხელოსანთ რიცხვი დიდი ყოფილა. ხოლო ჩვენ მათი სახელები არ ვიცით.

თფილისის ძველი სტამბა გაიხსნა 1707 წ. წიგნები გამოიცნ 1709 წლიდამ. მერე ეს სტამბა 1835 წ. დაიკეტა. 1740 წ. განახლდა. 1770 წ. დაძველდა. 1782 წ. კვალად განახლდა. ერთის ცნობით სჩანს, რომ ეს განახლება 1780 წ. მეფე ერეკლეს 30 ათი ათასი მანათი დასჯდომია. ამ განახლებულ სტამბაში სხვათა შორის მესტამბე გამგეთ ყოფილან შემდეგნი პირნი:

პოლოს ოპანეზოვი, სტამბოლიდამ მოსული მესტამბე, ამომწყობი და მბეჭდავი. ეს პირი სტამბოლიდამ მეფის თხოვნით მოვიდა თფილისში 1780 წ.

ტერ დავით ოპანეზოვი. პოლოსას ძმა, ან სახლი კაცი უნდა იყოს. ესეც სტამბოლიდამ მოვიდა თფილისში 1780 წ. ეს ორი პირი მეფისთვის სტამბოლიდამ ბერძენთ მელიტიოს არქიმანდრიტს გამოუგზავნია. ესენი თფილისში მალე მოვიდნენ და მეფეს ეახლნენ. მალე ქართული ენაც შეისწავლეს. 1781 წლისთვის ძველი სტამბაც განახლეს. ეს იყო იმ დროს მეორე სტამბა თფილისში, ერთი სასულიერო, კეჭერაშვილისა, არსებობდა მეტეხში და მეორე ეს ახალი სტამბა, სადაც ეს სტამბოლელი სომხები შრომობდნენ. ამათ ქართული ენით მალე წერაც დაიწყეს და 1782 წ. გამოსცეს ამ განახლებულ

სტამბის ისტორია, სადაც აქებენ დიდათ მეფე ერეკლეს. ეს წიგნი გაზეთის მსგავსად არის.

აქ დაურთა მთ შემდეგსაც:

პირველ ქართულ საგაზეთო ფურცლების გამოცემაც 1783 წლიდან იწყება. ძველ კაცთაგან გამიგონია, რომ ამ განცხადების მსგავს გამოცემას „ლეპორტი“ ერქვაო. ზოგნი იტყოდნენ ხოლმე „უწყება და ბძანებაო“.

პირველი რუსული გაზეთი გამოიცა რუსეთში 1703 წ. პეტრე დიდის დროს.

– 12 –

პირველი სომხური გაზეთი გამოიცა ინდოეთს, მადრასეს და კალკუტას 1796 წ. სახელწოდებით „აზდარარი“ იქაურის მღვდლის ტერ შმოვანის მიერ.

პირველი ქართული გაზეთი გამოიცა თფილისში 1818 წ. მარტიდან. ვინ იყო რედაქტორი ამისი? ჩვენ არ ვიცით.

პირველი ქართული წარმოდგენა, ანუ თეატრი ტფილისში გამართეს 1785 წ. თეატრი გამართა გაბრიელ მაიორმა, რუსეთში ნამყოფ-ნამსახურმა და საქართველოში დაბრუნებულმა. მაშინდელ თეატრის ბილეთმა ჩვენამდისაც მოაღწიეს. ბილეთი დაბეჭდილია სტამბაში და ზედ აწერია ასე: „შაური ორი, გაბრიელ მაიორი“. ლექსად არის, ე. ი. ბილეთი ორი შაურიო.

ახალი დროის სტამბები.

ყვირილის მეორე სტამბა. ყვირილის ახალგაზრდებთ და ნამეტურ ვანო არდიშვილის წაქეზებით და ბეჭდვის სიყვარულით ყვირილაში გაიხსნა მეორე სტამბა. გამხსნელი მისი იყო მიხეილ სპირიდონის ძე გაჩეჩილაძე. ეს სტამბა აკლებულ იქმნა სხვა და სხვათ მიერ 1905 წ. იმ დროს, როცა აიკლეს მთელში ყვირილა და დასწვეს იმავე მიხ. გაჩეჩილაძის სახლ-კარი და დუქნები. ასე აღესრულა ეს სტამბა. ამ სტამბაში პირველად იწყეს სხვა და სხვა ქართული სამოქალაქო შინაარსიანი წიგნების ბეჭდვა.

ფოთის მეორე სტამბა გახსნა აბ. ვადაჭკორიამ 1903 წ. და მით საქმე გაუნახევრა თავის ნაოსტატარ ლავრენტი ტულუმს. 1905 წელს ეს სტამბა ბორჯომში გადმოიტანა. ბორჯომში საქმე კარგად მისდიოდა, მაგრამ იმავე წლის ბოლოს ეს სტამბა მან ისევ ფოთს გადიტანა, რადგანაც ფოთში ტულუმის სტამბას უბედურება ეწვია, დროებით დაიკეტა და პატრონიც არ იყო იმ დროს იქ. მერე ეს სტამბაც გაიხსნა. ეხლა იქ ორი სტამბა არის, აქ, ბორჯომს მოსცილდა და იქ არც თვით გაიკეთა საქმე კარგად. აქ ეს მიტომ აღვნიშნეთ, რომ დავხატო ქართველი კაცის ღვარძლით სავსე თვისება. ეგები შემდეგ მაინც მოვშორდეთ ერთმანერთის ჯიბრს, ჭამიობას და სხვან. მიკვირს ჭეშმარიტად ჩვენი ასეთი გათახსირება და ერთმანეთის დაღუპვა და გაფუჭება. ტყუილად არ

– 13 –

უთქვამსთ: შენც წახდი, მეც წამახდინე, ქრისტე აღდგა გიხაროდესო. ბორჯომს ტყუილად მოსცილდა.

სტამბა „სორაპანი“ თუ შორაპანი უნდა იყოს, გაიხსნა ქ. ტფილისს 1906 წ. მადათოვის კუნძულზედ. იმ სტამბის მეთაურად და პატრონად ითვლება მიხეილ გაჩეჩილაძე. სტამბაში სხვა ამხანაგებიც ჰყავს მოსაქმიანედ. მთავრობისაგან ნებართვა მე მქონდა აღებული, პასეხისმგებელი მე ვიყავ. გახსნის სამი თვის შემდეგ ეს სტამბა წიგნი „ვირი და მუშას“ დაბეჭდის გამო დროებით დაკეტეს, მეც მეტეხის ციხეში დამაპატიმრეს, ვიჯექ ერთ თვეს, მერე გამოველ და სტამბაც გავახსნევი. გახსნის შემდეგ დეკემბრის 9-ს, კვირა საღამოს, 8 საათზედ, სტამბას ამერიკანკის მაშინა მოჰპარეს. ამ გარემოებამ დიდი დავიდარაბა გამოიწვია იმ დროის მთავრობის წინაშე. სტამბა დაკეტეს, მე მიჭერდენ, მაგრამ მიხეილ გაჩეჩილაძემ მთავრობას უთხრა: პატრონი მე ვარო, ამიტომ იგი დააპატიმრეს, მასთან სტამბის ოთხი ასოთამწყობიც. მაშინა ვერ იპოვნეს. ერთი თვის შემდეგ მიხეილ გაჩეჩილაძე და მისი ასოთამწყობნი გაანთავისუფლეს. მერე სტამბაც გაიხსნა. მას შემდეგ არსებობს ეს სტამბა. იგი ხელს უწყობს დიდათ ქართული წიგნების გამოცემას, ჟურნალ-გაზეთების გამრავლებას

და სხვანი. თვით მიხეილი მოქმედებს ენერგიულად და ქართული წიგნების გამოცემის საქმეს მხურვალედ თანაუგრძნობს და ავრცელებს. ასეთ სამახსოვრო საქმის დიდი თანამგრძნობია გიორგი მიხეილის ძე ჩივაძე, რომელიც დიდს ზნეობრივ ვალს უხდის თავის მხრივ ამ სტამბას.

„იმედის“ სტამბა. თფილისში ბათუმიდამ გადმოიტანა 1903 წ. თავართქილაძემ. რადგანაც ამ პირის შესახებ წიგნში გვაქვს ლაპარაკი, ამიტომ ბევრს არას ვიტყვით. თფილისში უმთავრესად კოწია თავართქილაძეც ხელს უწყობდა ქართული წიგნების და გაზეთების გამოცემას. იგი ერთხნობით ქართული გაზეთის რედაქტორიც იყო. მთავრობამ დასაჯა, წლინახევრით ციხე მიუსაჯა, ეხლა დაპატიმრებულია მეტეხის

– 14 –

ციხეში და იქ განაგებს მეტეხის სატუსალო სტამბას, რომელიც 1908 წ. განაახლეს გახსნით.

სტამბა ასლან სამუელის ძე კალანდაძესი. არსებობს თფილისში. იგი გაიხსნა 1907 წ. ჯერედ პატარა სტამბა იყო, მერე ნელ-ნელა მოუმატა საბეჭდავი იარაღი და დღეს კარგს სტამბათ ითვლება. თვით ასლან კალანდაძეც არის მწიგნობარი კაცი, მისდევს ქართული წიგნების ბეჭდვას. სხვა და სხვა დროს ბეჭდავს სასარგებლო ქართულს წიგნებს. ამისავე სტამბაში ხშირად იბეჭდებიან რუსული და ქართული გაზეთებიც, დრო გამოცემითი საქმეებსაც ხელს უწყობს, ერთ დროს რუსულ გაზეთის რედაქტორიც გახლდათ, ბეჭდვის და სტამბის გამო მცირე ხანს პატიმრათაც გახლდათ მეტეხის ციხეში 1908 წ.

გუტენბერგის სტამბა. გახსნილი პირველად ვალერიან გუნიასაგან, მერე გრიგოლ დიასამიძემ შეიძინა. დღეს იგი ეკუთვნის ბორის სპირიდონის ძე ესაძეს. ეს პირი რუსულს ენაზედ მწერლობს კიდევ, სწერს სხვა და სხვა ისტორიულ წერილებს საქართველოს შესახებ. არის რედაქტორად სამხედრო გაზეთის. ქართულ წიგნების და გაზეთების გამოცემის საქმესაც თანაუგრძნობს.

მეორე სტამბა გორში. წინედ ეს სტამბა თფილისში

გრ. ჩარკვიანს ეკუთვნოდა. გრიგოლ ჩარკვიანი ამ სტამბის გამო ბევრჯერ იქმნა მთავრობისაგან დასჯილი, გადასახლებული და სხვანი. ამ კაცს მობეზრდა ერთ თავად უსიამოვნება მთავრობასთან, ამიტომ ამან გაიმეტა თავის ნაამაგდარი სტამბა და გაყიდა. იყიდეს მაჭავარიანმა და მის ამხანაგებმა და გადიტანეს გორს. გორში მეორე სტამბაც არის არსენ კალანდაძისა, რომელიც ადრიდანვე არსებობს. ამიტომ უკეთეს იზამდენ ეს პირნი, რომ ეს სტამბა სხვა რომელიმე ქალაქში გადაეტანათ, თუნდ ბორჯომს, სადაც საქმე ბევრად უფრო მეტი ექნებოდათ. დღეს გორში ორი სტამბა არის. ღმერთმა ქმნას, რომ ორივეს საქმე კარგად წაუვიდესთ, მაგრამ ვეჭვობთ ამაში.

– 15 –

„ცისკარი“ სტამბა. გახსნა ბარ. კილაძემ 1908 წ. ბათუმის მესტამბე ამხანაგ თავართქილაძეს გაეყარა და თფილისში გადმოიტანა. თვითონ ბ. კილაძე ამ ხელობის კაცია, მოხერხებული. ჯერედ სტამბა ახალი არის. იმედია თფილისში გაფართოვდება. მომავალი ექნება ენერგიულ კაცს.

სტამბა „იდეალი“ თფილისში გაიხსნა 1906 წ. პატრონი მისი მიხეილ კივანაძე თვით ხელობითაც სტამბის მცოდნეა, ასოთ-ამწყობია. ერთ დროს პარიზშიც იყო, იქაც სტამბაში მუშაობდა. იქ რომ ქართული გაზეთი და წიგნები გამოდიოდა, ეს აწყობდა ყველას. თვითონ მიხეილი ენერგიული კაცია, ქართული მწიგნობარი. ჯერეთ სულ ახალგაზრდა ასოთ-ამწყობი იყო, რომ მან ქართული წიგნების ბეჭდვა დაიწყო. საზოგადოთ ეროვნულ საქმეებს დიდათ აფასებს და ქართული ბეჭდვის საქმესაც ჰქომაგობს. მისი სტამბის არსებობაც კარგად უწყობს ხელს ქართულ ჟურნალ-გაზეთების და წიგნების ბეჭდვას. მოკლე დროის განმავლობაში მის სტამბაში ბევრი რამ ჩინებული ქართული წიგნი დაიბეჭდა და კიდევაც დაიბეჭდება შემდეგ.

სტამბა **„შრომა“**, ოთხი ქართველი და რუსის ებრაელი ერთად შეერთდნენ და 1903 წ. მიხაილოვის ქუჩაზედ სტამბა გახსნეს, შიგ მოაწყეს ქართული ასოებიც, მანქანა და სხვანი.

1907 წ. ქართველებს ებრაელი გაშორდა, სტამბა გაიყვეს. ქართველებმა 1907 წ. ცალკე გახსნეს სტამბა. ესენი არიან შემდეგი ამხანაგება: ვასილ ყარამანის ძე, თეოფილე ერასტის ძე და გიორგი ყაფლანის ძე ბოლქვაძეები, მელიტონ პეტრეს ძე ნოდია და მეხუთე ვლადიმერ მალაქიას ძე ცეციტიშვილი. სტამბის გახსნის დღიდგანვე ამათ საქმეს გულმხურვალედ მოჰკიდეს ხელი, ნამეტურ ქართულ წიგნების ბეჭდვას. ამათის დახმარებით რამდენიმე გაზეთიც გამოიცა. ერთი მათგანი ქართული გაზეთის რედაქტორიც იყო. ბევრს რედაქტორს და გამომცემელს შეუწყეს ხელი. თვითონ მწიგნობარი პირნი არიან, სტამბის ხელობის მცოდნენი და მასთან სახელოსნოს და სამწიგნობრო ენერგიითაც აღვსილნი. ესენივე ხელს უწ-

– 16 –

ყობდენ გამოცემის მხრით ნახატებიან ჟურნალ „ემმაკის მათრახს“. ამათ სტამბაში ბევრი კარგი კლასიკური წიგნი გამოიცა. ამ ხუთი ქართველის ამხანაგობა ჩვენთვის საკვირველია და თან სასიამოვნო მოვლენაც. ისტორიულად დღემდე დასაბუთებულია ქართველების უერთობა, დარღვევა და სხვანი. სადაც კი რამე საერთო საამხანაგო საქმე დაარსდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ მათ შორის საქმე დაემხო და თვით ქართველი ამხანაგებიც დაირღვნენ, მათში მოისპო ის მცირე სიყვარულიც, რაც კი მათში მანამდის არსებობდა. ასეთ დარღვეულს და დასარღვევ სასტამბო საქმეებს მეც მოვესწარ და ამხანაგებთა განშორების დროს შუა კაცათაც ვყოფილვართ. მაგალითად გიგო ჩარკვიანის ამხანაგებს როცა ვაცალკევბდით და სტამბას სამ ნაწილად ვყოფდით, შუა კაცებად იყვნენ ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, პოეტი რაფიელ ერისთავი, მწერალი იოსებ ბაქრაძე და მე. ვნახეთ ბევრი აყალ-მაყალი და ამხანაგებისაგან ერთმანეთის ცემაც. მაშინ დიმ. ბაქრაძემ ეს სთქვა: „ქართველებო, ისევ ცალკ-ცალკე, თორემ ერთობით და ამხანაგობით ერთმანეთს დასჭამთ. თქვენში ის მცირე სიყვარულიც მოისპობა ამის საშუალებით, რაც კი დღემდე არსებობს“. ესა სთქვა დიმ. ბაქრაძემ და ამაში იგი მართალიც იყო და გულგატეხილიც, რადგანაც ჩვენ მომსწრენი ვიყავით საამხანაგო

სახელოსნოების და სავაჭროების, რომელნიც სოკოსავე იზადებოდენ და ვხედავდით იმასაც, თუ ეს ამხანაგობანი მოკლე დროის განმავლობაში როგორ ეცემოდენ და ამხანაგები კიდევ როგორ სწეწავდენ ერთმანერთს. ღმერთმა ქმნას, რომ ამ ხუთ ქართველს, ხუთ ამხანაგს ასეთი ბედი და მომავალი ემოროდ და იგინი როგორც შეერთებულან, ისევე ერთობით ამყოფოს. ვეტყვით, რომ მათი ამხანაგობის და ერთად მოთავსების და ყოფნის ამბავის გაგება რომ დიმ. ბაქრაძეს შეემლოს, მაშინ იგი თავის ჰაზრს შეიცვლიდა და აღარც გულგატეხილი იქნებოდა ჩვენს დროებითი დარღვეულს ამხანაგურს მცნებაზედ. ვნახოთ მომავალი რას გვეტყვის.

– 17 –

ძველი სტამბები

თფილისის სტამბა, რომელიც მეფე ერეკლეს დროს 1781 წ. განახლდა და რაზედაც დაიხარჯა 30 ათასი მანათი, ძირიან-ფესვიანად აკლებულ იქმნა 1795 წ. უბედურებისაგან. ზოგი იარაღები ამ სტამბისა წინედ გადენარჩუნებინად და ჰალვაბარში დაემარხად, ზოგი გორში წაელოდ. 1796 წ. ეს იარაღები შეკრიბეს და თფილისში კვალად გახსნეს ახალი სტამბა. 1801 წ. დამდეგს ქართლი და კახეთი რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდა. ამ დროს სამეფო სტამბა დაკეტილი იყო და სტამბის იარაღიც აქეთ-იქით დამალული. 1804 წ. ამ სტამბის იარაღი მთავრობამ მოაძებნინა. მალე იპოვნეს ორი დაზგა და სხვა საჭირო იარაღიც.

1805 წ. თფილისში გაიხსნა რუსის სახელმწიფოს პირველი სტამბა. მცირე ხნის შემდეგ ეს სტამბა შეჩერდა. 1810 წ. სასტამბო იარაღი გადაეცა იმ დროის თფილისის კეთილ შობილთ სასწავლებელს. ამ სასწავლებლის უფროსთა დახმარებით იმავე დროს სასწავლებლის ახლოს განაახლეს ეს სტამბა. ეს იყო კერძო სტამბა. ამავე დროს ცენზორიც დანიშნეს სასულიერო პირი. პირველ რუსის ცენზორად საქართველოში სამხედრო დეკანოზი ქართველოვი ყოფილა. სტამბაში შაგირდებად სკოლის მოწაფენიც ყოფილან. აქვე

ჰქონდათ ქართული ასოები და წიგნებსაც ბეჭდავდნენ კიდეც. შემდეგ ეს სტამბა გადაკეთდა სამხედრო სტამბად. დღევანდელ კავკასიის მთავარ-მართველის სტამბა აქედამ არსებობს. მისი ძირეული დასაწყისი 1781 წელს მისწვდება და იქიდან ვახტანგ მეფის დროს 1709 წ.

1817 წ. გაუხსნიად მეორე კერძო სტამბა. ამ სტამბაში გამოიცა პირველად ქართული გაზეთი 1818 წ. შემდეგ დროი გაზეთებიც ამ სტამბაში იბეჭდებოდნენ, მაგალითებრ: 1821 წ. აქვე გამოიცა კვირის გაზეთი „წმიდა გიორგი“, რომელმაც 1824 წ. გასტანა. ამ წლის შემდეგ კი ამ სტამბის

– 18 –

საქმე ჩვენ არ ვიცით, რა იქმნა, დაიკეტა თუ დარჩა თფილისში. სტამბის საჭიროება იმ დროის ქართველებში მოკვდა თურმე ძირიან-ფესვიანად.

ახალი სტამბა. სოლომონ დოდაშვილმა ქართული სტამბა გახსნა თფილისში 1828 წ. ამ სტამბის გასახსნელად ფული მისცა მას რუსეთში მყოფმა ბერმა ივანე ხელაშვილმა 6000 მ. ამ სტამბაში გამოიცა პირველად ქართული გაზეთი „თფილისის უწყება“ დხ 1832 წ. ამავე გაზეთის დამატება თვიური სალიტერატურო ნაწილი „თფილისის უწყებავე“. ეს სტამბა დახურულ ქმნა 1732 წ. შემთხვევის გამო და მისი პატრონიც რუსეთში გაგზავნილი ციმბირად.

სოლომონ დოდაშვილისაგან გახსნილი სტამბა იმ დროს ყველაზედ უკეთესი იყო. იგი განათლებული კაცი იყო. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ მან პირველ ქართველმა გაათავა სწავლა პეტერბურგის უნივერსიტეტში. ამის დისერტაცია „ლოლიკა“ რუსულად პეტერბურგში მაშინვეა დაბეჭდილი. სოლომან დოდაშვილი იყო ერთ უძლიერეს ქართველ მამულიშვილთაგანი.

პირველი სომხური სტამბა, ქართულის ცნობით, სომეხთ კათალიკოზ ლუკას 1770 წლებს გაუხსნია ეჩმიადინში. ამ კათალიკოზს მეფე ერეკლესთან კავშირი აქვდა და ხშირი მიწერ-მოწერა. პირველად, როცა სომხური სტამბა იხსნებოდა ეჩმიადინში, მაშინ თფილისიდან, მეფის ბრძანებით, ბევ-

რი რამ სასტამბო იარაღი უფეშქაშებიათ ლუკა კათოლიკო-
ზისთვის. მალე ეს სტამბა ისე გამდიდრებულა, რომ ლუკა
კათოლიკოსს მეფე ერეკლეს სტამბისთვის ერთი კარგი (დაზ-
გა) საბეჭდი სტანოვიც გამოუგზავნია ფეშქაშად. ამას გარდა
გამოუგზავნიად აგრეთვე ფეშქაშად დასაბეჭდი ქალაღი და
უცხო სიტყვათა ლექსიკონები, რომელიც კათოლიკოსს ამს-
ტერდამიღამ (ჰოლანდია) გამოუწერია. ეს უნდა მომხდარი-
ყოს 1782 წ. შემდეგ, როცა მეფე ერეკლემ თფილისის ძვე-
ლი სტამბა განაახლა და რომელი სტამბაც 30 ათასი მანათი
დაუჯღათ.

– 19 –

პირველი სომხური სტამბა საქართველოში. თფილისში
გაიხსნა ნერსეს კათოლიკოზის მეთაურობით 1827წ. სტამბა
მოათავსა იმ დროის სომეხთა თფილისის ნერსესიანის სემენა-
რიის შენობაში. ამ სტამბაში ქართული ასოებიც აქვნდათ.
1829 წ. აქ დაბეჭდეს ნერსეს კათოლიკოზის ლოცვების პა-
ტარა წიგნი, საქართველოს სომეხთათვის ქართულის ასოებით,
ხოლო სიტყვები კი სომხურად იყო. საქართველოში პირვე-
ლად სომხურს ენაზედ დაბეჭდილი წიგნი გამოვიდა 1828 წ.
პირველი სემენარიაც ეს ნერსესიანის სემენარია იყო. ესეც
პირველი მაგალითი იყო. მინამდე სომეხებს თფილისში არც
სასწავლებელი აქვნდათ. მათის ენის აღორძინების საქმის დასა-
წყისი 1828 წლიღამ მიეცა.

ძმათა არზანოვებმა, ყიზლარის მდიღარ სომეხებმა, თფი-
ლისში გახსნეს სტამბა 1825 წლებს. ამათ ქართული ასოე-
ბიც აქვნდათ. ამ სტამბაში კ. იოსელიანმა ჩახრუხადის და
შავთელის ლექსებიც დასტამბა. 1840 წ. ეს სტამბა მოისპო
თფილისში. იგი უფეშქაშეს იმ დროის ნერსესიანის სემენა-
რიის სტამბას. მანქანა და სტანოვები აქეღამ უკან აღარ წაუ-
ღიად. არზანოვებს 1830 წლებს პეტერბურგშიაც აქვნდათ
სტამბა, საღაც ბეჭღადვდენ ქართულ წიგნებსაც. აქ დასტამბა
1821 წ. გ. ფირალოვმა რუსულ-ქართული რაზღავორის
წიგნიც“, ვრცელი ტომი.

სამხედრო შტაბის სტამბა 1846 წ. მთავარ-მართებლის

სტამბად გადაკეთდა ვორონცოვის ბრძანებით და დაირქვა მთავარ-მართველის სტამბად. ამ სტამბაში იბეჭდებოდა 1846 წ. კვირის სახელმწიფო გაზეთის „კავკაზის“ და კვირის დამატებათ განცხადება ქართულ ენაზედ გაზეთი „კავკაზი“.

სტამბა გიორგი ერისთავისა. 1850 წ. ვორონცოვის ბრძანებით, მთავრობის სტამბიდან ეჩუქა ერთი ძველი დაზოგა და ქართული ასოები. ამით გახსნა გ. ერისთავმა ეს სტამბა. 1852 წ. ამ სტამბაში დაიწყო თავის თვითურ ჟურნალ „ცისკარის“ გამოცემა. აქ სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდა. 1854 წ. მოისპო, დაიხურა.

– 20 –

სტამბა ივანე კერესელიძისი. ამან ეს სტამბა 600 მ. იყიდა გიორგი ერისთავისაგან და 1856 წ. თფილისში გახსნა ახალი სტამბა. ამ სტამბაში გამოსცა განახლებით 1857 წ. ჟურნალ „ცისკარი“. სტანოვი უხეირო იყო და მალე გაუტყდა. 1860 წლებს ნერსესიანის სემენარიის სტამბის დაზოგა იყიდა, ასოები პეტერბურგიდან გამოიწერა და ბეჭდა „ცისკარი“ და სხვა წიგნები.

სტამბა ევთანჯიანის და როტინოვის, გახსნილი თფილის 1860 წ. აქ გამოიცა 1863 წ. პირველად ქართული ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ ილ. ჭავჭავაძის რედაქტორობით. ეს სტამბა დღესაც არსებობს. ტიგრან როტინოვს ეკუთვნის. აქ მეც მრავლად დაბეჭდე ქართული წიგნები 25 წლის განმავლობაში.

სტამბა ბუღდან მუნთოვეისა. ბუღდან მუნთოვეი საქართველოს სომეხია, კარგად მცოდნე ქართულის ენის და წერა-კითხვის. სტამბა გახსნა 1855 წლებს. ქართულსაც ბეჭდავდა. 1876 წ. გაეყიდა. იყიდეს გ. ჩარკვიანის ამხანაგებმა და ამით გახსნეს. 1881 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ბევრი ქართული იშვიათი წიგნები.

ჟურნალ „მნათობის“ სტამბა. 1861 წ. თფილისში გამოიცა თვითური სამეცნიერო ჟურნალ „მნათობი“. რედაქტორად იყო ნიკოლოზ ავალიშვილი, ქართველი მწიგნობარი, ცნობილი მოღვაწე, მწერალი, ერთ დროს კარგი მსახიობიც,

კარგი მთარგმნელი. მისი თარგმანი „ლუკმა პურის ამბავი“ „მნათობიდან“ გადმოხეჭილი დღეს ხალხში მშვენიერად იკითხება, ასევე ამისი თარგმანი „დონ-კიხოტი“ და შილლერის „ავაზაკებს“ ხომ ხშირად თამაშობენ ქართულს სცენაზედ. სხვაც ბევრი ნაშრომი აქვს ამ საპატიო პირს. ამან ჟურნალი ოთხს წელს ბეჭდა. ამავე ჟურნალისთვის მას აქვნდა თავის სტამბა, რომელსაც ეწერა „მნათობის“ რედაქციის სტამბა"

სტამბა დუბლერისა. გახსნილი 1846 წ. მერე ეს სტამბა იხურებოდა. 1870 წ. იგი აიღო იჯარით გიორგი წერეთელმა და ჟურნალ „კრებულის“ სტამბად გადააკეთა. გ. წე-

- 21 -

რეთლის დროს ამ სტამბაში გაზეთი „დროება“, „კრებული“ და სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდა. მერე დაიკეტა,

ავლაბრის სტამბა. ერთმა სამხედრო რუსმა კრამარენკომ 1870 წ. ავლაბარში სტამბა გახსნა. ამანვე იყიდა დუბლერის და „მნათობის“ სტამბის ქართული ასოები. ამის სტამბაშიაც იბეჭდებოდა ქართული წიგნები მრავლად. მე ამ სტამბაში დავიწყე წიგნის ბეჭდვა. კარგა ხნის შემდეგ ესეც დაიკეტა.

ექვთიმე ხელაძის სტამბა. 1874 წ. ივ. კერესელიძეს სტამბა ექვთიმე ხელაძემ იყიდა და გახსნა თფილისში პატარა ქართული სტამბა. ამ სტამბაშიაც მრავლად იბეჭდებოდა სხვა და სხვა დროს ქართული წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები. ამ სტამბის აღწერა არის ჩვენ მიერ დაბეჭდილ ქართული სტამბის ისტორიის მეორე წიგნში. 1904 წ. 25 წლის სტამბაში მუშავობის დღეც იდღესასწაულა ექ. ხელაძემ. წლის თავზედ, იარმუკაში რომ არევა მოხდა, მაშინ მისი სტამბაც აიკლეს და თვითაც მოკლეს 22 დეკემბერს 1905 წ. ექვთიმე ხელაძის შრომის მოგონება ანუსხული მაქვს იმავე წლის „მოგზაურის“ ნომერში და იგი ცალკეც არის სადღესასწაულო დღისთვის დასტამბული.

გრიგოლ ჩარკვიანის სტამბა გაიხსნა 1880 წ. მერე საამხანაგოდ გადაკეთდა. აქ იყვნენ ამხანაგებად გრიგოლ ჩარკვიანი, არსენ კალანდაძე, ალექსანდრე დრევიჩი, ანთიმოზ

ჯულელი და წიგნის მაღაზიის მხრით მე და სხვანი. 1883 წ. ეს ამხანაგობაც დაირღვა და სტამბაც სამ ნაწილად გაიყო. ერთი ნაწილი არსენ კალანდაძეს დარჩა და ამან მოაწყო სტამბა და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო, მაგრამ როგორც ახალ მოშენეს ვალი ემართა თავის სიძის. სიძემ აუწერა სტამბა და გაუყიდა იაფად, რითაც დალუბა კაცი. ეს სტამბა იყიდა ადამეცკიმ, მაგრამ ამასაც საქმის უცოდინრობის გამო დიდი ზარალი მოუვიდა, დღეს იგი ცხოვრებით დაცემულია. მერე ამასაც გაეყიდა, იგი იყიდა დავით ღამბაშიძემ და ქუთაის

– 22 –

გადიტანა. ყველა ამ საქმეებზედ დიდი გავლენა აქვდა ექ. ხელაძეს.

მარტიროსიანცის სტამბა. თვით მარტიროსიანცი მომსწრე იყო 1830 წლის დოდაშვილის და არზანოვის სტამბების. მაშინ თურმე მურის (ფათერრჩიკი) წამსმელად იყო იგი. იმ დროს სულ სტანოკები მუშავობდა, მაშინა არავის ჰქონდა. ბოლოს ეს სტამბა ძალიან წინ წავიდა. ამის სტამბაში გამოიცა ძვირფასი გამოცემა „ვეფხის ტყაოსანი“ და სხვა წიგნებიც. ეს სტამბა დღესაც არსებობს.

მ. ვართანიანცის სტამბა. გახსნილი სამების ქუჩაზედ 1877 წლებს. აქვდა ქართული ასოები. მეც ვბეჭდე აქ ქართული წიგნები. დღესაც არსებობს ეს სტამბა.

„სინათლე“ სტამბა, გაიხსნა 1908 წელს. აქ იბეჭდება ქართული გაზეთი „დროება“.

აქ ხსენებულ სტამბებზე გარდა თფილისში არის ათამდე კიდევ სხვა და სხვა პირთა სტამბები. ხუთი სამხედრო სტამბა არის, ხუთიც კერძო პირების და ერთი თათრებისა, სადაც თათრული გაზეთები და წიგნები იბეჭდება.

იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირების (1810 წ.) შემდეგ 1840 წლებში ქუთაისში გაიხსნა საგუბერნიო სტამბა. ის სტამბა კი, რომელიც იმერთა მეფის სოლომონის დროს არსებობდა, დაკავშირების შემდეგ დაიხურა.

პირველი ქართულ-რუსული სტამბა ქუთაისში გახსნა ჩომახიძემ 1860 წლებში. ეს არის პირველი სტამბა იმერეთ-

ში მას შემდეგ, რაც იმერეთი რუსეთს დაუკავშირდა.

სტამბა გამრეკელისა და წულუკიძისა გაიხსნა ქუთაისს 1880 წლებს. ამ სტამბაში გამოვიდა პირველად ქუთაისში კვირის გაზეთი „შრომა“ 1883 წლიდამ. ამ სტამბამ შეიძინა ის ქართული ასოები, რომელიც 1880 წ. პირველად იქმნა ჩამოსხმული. ამ ასოებით „ვეფხისტყაოსანიც“ დაბეჭდეს, მაგრამ ასოები არ გავრცელდა ხალხში.

სტამბა ვარლამ ჭილაძისა. შეისყიდა ქუთაისის წინან-

– 23 –

დელის ერთის მესტამბე რუსისაგან. არსებობდა რამდენსამე წელიწადს ვ. ჭილაძეს ხელში 1884 წლიდამ.

სტამბა ილია ჭყონიასი. გაიხსნა ქუთაისს 1897 წ.

სტამბაში იყო მსწრაფ მბეჭდავი მანქანა და სხვა ყველა იარაღები. აქ იბეჭდებოდა მრავლად ქართული წიგნები. თვითონ ილია ჭყონია ჩვენს მწერლობაში ცნობილი პირია, ქართული მწიგნობრობის დიდი მოყვარე და ბეჭდვის დიდი მოტრფიალე, მწერალი მასთან, მაგრამ სტამბის საქმე კარგად ვერ წაუვიდა. გამოცდილება თუმც აქვანდა, მაგრამ გარემოებამ ისე მოუწყო საქმე, რომ მისი სტამბა 1900 წლის შემდეგ სხვებზედ გაღვიდა.

სტამბა იოსებ ხელაძისა გაიხსნა 1890 წ. ქუთაისს.

ამხანაგად ჰყვანდა ივ. კილაძე. ეს სტამბაც ხელს უწყობდა ქართულ გამოცემათა საქმეებს. თვითონ ეს პირნი სტამბის ხელოსნები არიან და ამიტომ კარგად წაუვიდათ საქმე. მერე გაცალკევდნენ.

სტამბა ივანე კილაძისა გაიხსნა ქუთაისს 1908 წ. ახალი სტამბა არის, ჯერეთ ამ სტამბის არსებობის არაფერი ვიცით.

ფოთის სტამბა ლავრენტი ტულუშმა გახსნა 1890 წ.

ამ კეთილ საქმეში მას მხარი მისცა აწ განსვენებულმა ალექსანდრე მახარაძემ, რომელმაც 1880 წ. ბათუმში პირველად გახსნა ქართულ-რუსული სტამბა. თვით ლავრენტი ტულუშმაც ბათუმში ამ პირთან ისწავლა სასტამბო ხელობა, ბოლოს მასვე ალ. მახარაძეს დაესიძავა და მის მერე მოახერხა და ბა-

თუმიდამ ფოთში გადავიდა და კეთილ პირთა დახმარებით სტამბა გახსნა. თვითონ ეხლა ლავრენტი ტულუში 40 წლებს მიღწეულია.

ფოთში მოაწყო სტამბა, სტამბაში თვით დატრიალდა, დაიწყო მუშაკობა და ამწყობიც თვით იყო, მბეჭდავიც, კორექტორი და მუშაც. ეს რომ ასმ არ ყოფილიყო, უამითოდ მას სტამბის არსებობის საქმე ერთობ გაუჭირდებოდა. იმიტომ, რომ ახალ დაწყებულ საქმეში თუ თვით პატრონი არა ტრია-

– 24 –

ლებს და თუ მას ამ საქმის ცოდნაც არა აქვს, უამისოდ მას ძრიელ გაუჭირდება სტამბის წარმოების საქმე. ეს ჩვენ გამოცდილებით ვიცით, მაგალითებიც გვინახავს. ისიც კი უნდა გავიხსენოთ, რომ სტამბის აღორძინების და გამაგრების საქმეში მის მეუღლე აღათია მახარადის ასულსაც კაი დიდი ამაგი და შრომა მიუძღვის. ამათ სტამბის საშუალებით მეგრელთა შორის მცირედ მაინც შეანათა წიგნის ბეჭდვის სხივებმა. ამას გარდა ამავე სტამბის საშუალებით ბევრმა სტამბის ხელობაც შეისწავლა. სხვაფრივადაც ეს სტამბა თავის არსებობით ფოთში ბეჭდვის საქმეს ხელს კარგად უწყობდა. ფოთში პირველად ამ სტამბაში გამოიცენ ქართული წიგნები. წიგნებთ შორის დაიბეჭდენ ბევრი უძველესი წიგნებიც კი XI საუკუნის და სხვაც მრავალნი. თვითონ ლავრენტი ტულუში მწიგნობარი პირია, ქართული წიგნების მოყვარე, მისდევს ქართულ მწერლობის საქმესაც და ბეჭდავს ხშირად ქართულს სხვა და სხვა წიგნებს. მიმართულებით და იდეით მთლად ცოლი და ქმარი საზოგადოებრივ პატივისცემას ემსახურებიან და შრომობენ. 1905 წ. უბედურება ეწვიად. დროებით ამათი სტამბა დაიკეტა, შემდეგ ისევ გაღებულ იქმნა, ეხლა მოქმედებს. ამაზედ იხილეთ მეორე წიგნშიაც.

ბათუმის სტამბა. 1896 წლებს კ. თავართქილაძემ ბათუმში გახსნა სტამბა. ამაზედ იხილეთ მეორე წიგნში.

ბათუმის სტამბა 1903 წ. ბათუმში გახსნეს სტამბა ბ. კილაძემ და ბატ. თავართქილაძემ. ამათ სტამბასთან წიგნის მაღაზიაც აქვნდათ. ბეჭდეს ქართული წიგნებიც. 1907 წ. ამ-

ხანაგები გაიყვნენ. ბ. კილაძე თფილისში გადმოვიდა. ეხლა იქ ერთი ამხანაგია, სტამბა არსებობს. ბათუმში სხვა სტამბებიც არის რამდენიმე. იმათ ჩვენ არ ვასახელებთ, ვინაიდან იქ ქართულ ასოებს და ბეჭდვას კავშირი არა აქვს.

სტ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის სახელით 1865 წ.

თფილისში გაიხსნა ახალი ქართული სტამბა. 1866 წ. ამ სტამბაში გამოიცა კვირის გაზეთი „დროება“. სტამბაში ამხანაგებად იყვნენ ვახ. თულაშვილი, დ. ბაქრაძე, სტ. მელიქი-

– 25 –

შვილი. ესევე პირი გამომცემი იყო გაზეთ „დროებისა“. ამ სტამბას დიდი ამაგი მიუძღვის ქართული მწიგნობრობის წინაშე. 1870 წლების შემდეგ სტამბის ამხანაგები ერთმანერთს განშორდნენ, სტამბა მარტოდ მელიქიშვილის იყო. ერთხნობით სტამბას განაგებდა იოსებ მელიქიშვილიც. 1889 წ. ეს სტამბა იჯარით აიღო ფრენკელმა, იმ დროის თფილისის იურიდიულის გაზეთის რედაქტორმა. მერე გაიყიდა. იგი შეიძინა იაკობ მანსვეტოვმა. ცოტა ხანს შემდეგ დაარსდა ქართულ წიგნთა გამომცემელი ამხანაგობა. იაკობ მანსვეტოვმა მთელი სტამბა თავის წილად ამხანაგობას გადასცა. ამხანაგობამ ამ სტამბით დაიწყო მოქმედება და ერთ ხნობით საქმეც კარგად მიჰყვანდა ჯაბადარს. 1908 წ. 15სექტემბერს ეს სტამბა წაერთვა ქართველ ამხანაგობას და უჩუმრად მექაღალდე სერგეევის ფირმის ხელში გადავიდა. ამოდოლა პაიშჩიკები დარჩნენ ცარიელი და ხახა მშრალი. ყოველივე ამ საქმის შესრულება ჩუმად, საიდუმლოდ შეასრულეს, კაცს არაფერი გაუგია! არ ვიცი, რას ნიშნავს ასეთი საქციელი ჩვენის მეთაურის კაცების? ხალხს არაფერი გააგებინეს, არავის რა შეატყობინეს და ერთ დღეს გამოცხადდა, რომ ამიერიდამ მშვიდობით ქართულ წიგნთ გამომცემელ ამხანაგობის სტამბავო! მშვიდობით იყავით პაიშჩიკებოვო. დღეიდან აღარ არს ხსენება ამხანაგობის სტამბისა. იგი გარდაიცვალა ჩვენის უპატრონობით, თავის დანებებით და საქმის მეთაურთა კაცთა გათახსირებით.

ალექსანდრე ჯაბადარსაც არ უნდა ექმნა ასე. ზარალი

იყო თუ რაც იყო, მაინც იგი წევრთათვის უნდა ეცნობებინა და მერე გადაეცათ მოვალეებისთვის. ამის გამო ალ. ჯაბა-დარზედ ბევრი საყვედურებიც ისმის. ამბობენ, რომ ალ. ჯაბადარმა მთელი წევრები მასხარად აიღო, აბუჩათ აიგდო და ამაგდარ საქმეს ასე უჩუმრად მოუღო ბოლოვო. ეს საქმე დიდს უსიამოვნებას გამოიწვევს და იგი არც ალ. ჯაბადარის-თვის იქნება კარგიო.

– 26 –

ძმობის სტამბა. საოცნებო ძმობის კაცია ს. ლოსაბერიძე, ესტ. კერესელიძე და მასთან კდევ სხვანიც, ვინც მათ თანაუგრძნობს. ამ ძმობის და დაფარულ ქრისტიანეთა თავის მომყრელი და დამაარსებელი გახლდათ მაქსიმ შარაძე, რომელიც 1907 წ. გარდაიცვალა. იმ დღიდან ეს სტამბაც სხვების საკუთრებათ გარდიქვა. დღეს იგი ეკუთვნის ს. ლოსაბერიძეს და ე. კერესელიძეს. ამ პირთა ძმობანი და საქმენი სწორედ საოცნებო ხრიკებს წარმოადგენს. ადრე ამათ ჰყვანდათ ერთი ამხანაგი ვასილი ხმელიძე, რომელიც კარგა ხანია გარდაიცვალა და მისი 1000 მ. ამ პირებს დარჩათ. ეხლახან შარაძე მოკვდა და მისი წილიც ამათ მიისაკუთრეს. არ ვიცი, თუ ეს პირნი რა უფლებით სარგებლობენ, რა ძალით და რა ძმობის და ქრისტიანობის მაღალის პატივისცემით, რომ ქრისტეს მცნების დროშის ქვეშ შესულნი ასეთ მანქანებას ჩადიან და სხვადა-სხვა პირთა ქონებას და ძალას ისაკუთრებენ. სტამბა დღეს მოქმედებს ბნელად, ბეჭდავენ ყოვლად უსარგებლო წიგნებს და მით ერთი ათად ხიბლავენ და გონებას უბნელებენ ისეც დაბნელებულ მდაბიოთ. სტამბა არის ფართო, აქვსთ საკუთარი სახლკარი, არიან მღვთის მოსავნი, არ სჭამენ, არ სმენ, ხოლო ოქრო-ვერცხლს კი აგროვებენ და ბოჭამენ. საჭიროა, რომ ამ დაფარულ და ვითომც და საქრისტიანო ძმობის სტამბას ყურადღება მიექცეს ვისგანმე და გაცნობილ იქმნეს მათი მოქმედება ნილაბ ქვეშ. ესენიც სწორედ მეორე ამხანაგობის მსგავსი მეჯადოები არიან.

ვალერიან გუნიას სტამბა. შეიძინა ერთის ებრაელისაგან და გახსნა 1896 წ. მერე სხვებს გადასცა, რადგანაც ამ

სტამბის აღწერა პირველ წიგნში მოვათავსეთ, მიტომ აქ აღა-
რას ვსწერთ.

– 27 –

ლიტოგრაფია საქართველოში.

საქართველოში ლიტოგრაფიისაც ისეთივე ისტორია აქვს, როგორც ქართულ სტამბას. თუმცა ლიტოგრაფიის ისტორია ახალია, მაგრამ მას აქვს ჩვენთვის კარგი მნიშვნელობა, რადგანაც მისი აღორძინების საქმე თფილისში საქართველოს ხელოვნების და მუშების მარჯვენით ეძლევა აღორძინება და განვითარება. ჩვენის ტომისთვის საჭიროა აინუსხოს ესეც. ქართული წიგნი და ანბანი პირველად ლიტოგრაფიის ქვაზედ პარიზში დაიბეჭდა აკადემიკოს ბროსესაგან 1830 წ. ეს წიგნი იყო საქართველოს ისტორიული წიგნი, დღეს „პარიზის ქრონიკად“ წოდებული. ქართული დედანი ლიტოგრაფიის ქვაზედ დაიბეჭდა 1841 წ. ტრიესტში (ავსტრია) არ ვიცით ვისგან, ამბობენ, რომ ტარასი არქიმანდრიტისაგანო.

თფილისში პირველად ლიტოგრაფია გაიხსნა 1860 წ. ნემეცის ხელოვანის ოსტატის ტომსონისაგან. ეს ლიტოგრაფია პირველი მაგალითი იყო საქართველოში. ტომსონმა ლიტოგრაფია კარგად მოაწყო. მას დახმარება მისცა იმ დროის მთავარ მმართველმა. ეხმარებოდა აგრეთვე ნემეცი ბერჟე, დიდ გავლენიანი პირი, თავს მჯდომარე იმ დროის თფილისის მუზეუმის, საზოგადო სამკითხველოსი, არხიოგრაფიული კომიტეტის, არქეოლოგიურის, გეოგრაფიულის და ისტორიულის. ესევე ბეჭდავდა „კავკასიის აქტებს“. ამ აქტების სურათები და ზედა ფურცლები და გვერდების არშიები სულ ამ ლიტოგრაფიაშია ნაბეჭდები. ამით ლიტოგრაფია ფეხზედ დადგა.

ტომსონი კარგი, გამოცდილი კაცი იყო, თავის საქმეებში. ლიტოგრაფიაში მომუშავედ ევროპიდან ნასწავლი ნემეცები მოიყვანა. სულ ესენი იყვნენ ლიტოგრაფიაში მომუშავედ, დამხატვანი, გადამღებნი, მბეჭდავნი და თვით უბრალო მუშე-

ბიც სულ ესენი იყვნენ. ტომსონმა თავის დროის კვალად ლიტოგრაფია კარგად მოაწყო. საქმეები ჩინებულად წაუვიდა, დიდძალ სამუშაოს შოულობდა. ამიტომ მას ლიტოგრაფიაში

– 28 –

ხელოსანთა და მუშათა მომატებაც უნდებოდა. ამ გარემოებაში მას შემთხვევა მისცა, რომ თავის ლიტოგრაფიაში მოწაფედ და მუშებათ საქართველოს ხალხიდანაც მიეღო ქართველები და სომხები. ეს ასეც იქმნა და ფოტოგრაფიის არსებობის მესამე წელიწადს ნემეცის ხელოსანთა, მოწაფეთა და მუშათა გვერდით მთელი ჯგუფი გამოჩნდა ქართველების და სომხების. მალე აქვე გაჩნდა შაგირდათ გიორგი ივანეს ძე დემუროვი, რომლის საქმე და ცნობა აქ უნდა ავსუხვით, ვინაიდან ეს არის პირველ ქართველთაგანი, რომელმაც ლიტოგრაფიის ხელობა შეისწავლა და რომელიც ამ ხელობის ცოდნით, საქმით და ლიტოგრაფიით პირველად გამოსჩნდა საქართველოში.

გიორგი ივანეს ძე დემუროვის დაბადება ეკუთვნის 1854 წლებს, თფილისს. მშობლები გიორგისა თფილისში სცხოვრებდნენ, მთაწმინდაში, თავის საკუთარი სახლ-კარიც აქვდათ. ტომსონის ლიტოგრაფიაც მთაწმინდაში იყო პირველად, ოვრაჟის ქუჩაზედ, ეხლანდელი ოკრუჟნოი სუდის და პალატის წინ. აქ, ამ ლიტოგრაფიაში, შეგირდათ მივიდა გიორგი დემუროვი. შეგირდობაში იგი იჩენდა დიდს, განუსაზღვრელ შრომის მოყვარეობას და დღე და ღამე მუშავობაში ასწორებდა, მუშავობდა და ხელობასაც დიდის მუყაითობით სწავლობდა. რამდენსამე წელიწადს დარჩა ამ ლიტოგრაფიაში მომუშავედ, ხუთ წელიწადს კი შაგირდათ იყო.

როცა კარგად მოემზადა ლიტოგრაფიის ხელობის საქმეებში და მან თავის თავს დაატყო საკუთარს ლიტოგრაფიის გახსნის უნარი და შნო, მის მერე გავიდა ტომსონისაგან და 1876 წ. ქალაქ თფილისს გახსნა საკუთარი ლიტოგრაფია. ეს იყო პირველი მაგალითი საქართველოში ქართველის კაცისაგან. პირველად ამას ლიტოგრაფიისთვის თურმე ბევრი შეწუხება, ბევრი გაჭირება დახვდა წინ, ცალკე ლიტოგრაფიის ქო-

ნებრივის სახსრით, ცალკე ხელოვანის ოსტატების და ხელო-
სნობის მხრით, მაგრამ ყოველივე ამაებს იგი არ უშინდებოდა
და თვით როგორც კარგად გამოცდილი კაცი სალიტოგრა-

– 29 –

ფიო მუშავობაში, გადაღებაში, ბეჭდვაში და სხვანიც, ყველა
შრომას იტანდა, განუსაზღვრელს საქმის სიყვარულს იჩენდა
და ყოველივეს კი ჩინებულად ასრულებდა. საქმეს ისეთი წარ-
მატება ეძლეოდა, რომ მოკლე დროის განმავლობაში მისი
ლიტოგრაფია თფილისში სახელოვან ლიტოგრაფიად გამოჩნდა.
მან გაიჩინა ევროპიულად ნასწავლ-ხელოვან ოსტატები და
ამათ გარდა თვის ლიტოგრაფიაში ჩვენის ქვეყნის შვილებსაც
მისცა ადგილი და დაიწყო შაგირდების და მუშების მიღება.
მალე გიორგი ივანის ძის დემუროვის ლიტოგრაფია გაივსო
როგორც ჩვენის ქვეყნის მომუშავე ხალხით, ისევე საქმიანო-
ბით.

გიორგი ივანეს ძე დენუროვი მალე ცნობილი იქმნა
მთელს თფილისში, თფილის გარეშე, იგი სხვა და სხვა ქვეყ-
ნებშიაც გაიცინეს და აქედამ მას თფილისში აუარებელს საქმე-
ებსაც უგზავნიდნენ. იმ დროს თფილისში ფიქრადაც არავის
მოუვიდოდა, რომ გიორგი ივანეს ძე ქართველი კაცი იყო. ამ
პირმა თავის ლიტოგრაფიაში კარგი ზედამხედველობა და ოს-
ტატობა გამოიჩინა, ლიტოგრაფია მალე გააჩაღა საუკეთესო
ოსტატებით, სხვა და სხვა საბეჭდავის მანქანებით, დაზგებით,
სხვა და სხვა საბეჭდ ქვებით, ერთის სიტყვით ყველა საჭირო
იარაღით და ქაღალდებით. ამის საქმის გამცნობი და აღმწე-
რი, როცა კი იქმნება ეს, უეჭველია გიორგი ივანეს ძეს შე-
საფერს პატივს და ქებას მიუძღვნის, მისგან ხელობის და ლი-
ტოგრაფიის გახსნის საქმეს სამაგალითოდ ანუსხავს, სამახსოვ-
როდ დასტოვებს მომავალის ქართველის თავობისათვის და სა-
ყურადღებოდ იქმნება ყოველთვის ის გარემოება, რომ თფი-
ლისში, კავკასიელთა ტომთა შორის, თფილისში, ტომსონის
შემდეგ პირველი ლიტოგრაფია ქართველმა კაცმა გიორგი
ივანეს ძე დემუროვმა გახსნა.

დრო და დრო ნელ-ნელა გიორგი ივანეს ძე კარგად

წინაურდებოდა როგორც ლიტოგრაფიის საქმიანობით, ისევე ქონებრივის ძალოვნებითაც. ამასობაში იგი დაცოლშვილიან-

– 30 –

და, ეხლა იგი 56 წ. კაცია. სახლობა სამწუხაროდ, ანასტასია ირაკლის ასული 1907 წ. გარდაეცვალა.

თვით გიორგი დემუროვის სიტყვით, ეს ადამიანი მისი მარჯვენა მხარი ყოფილია. ჰყავს 10 შვილი. შვილებს აძლევს შესაფერ სწავლა-განათლებას. როგორც ქართველი კაცი, გულ-შემატკივარია ჩვენის საქმეებისა და მასთანვე მეტად მოყვარე და მნატვრელი ჩვენის ტომთა შვილების დაწინაურები. საზოგადოთ, საქართველოში, ამ ძირეულს ჩვენს სამშობლოში, ჩვენის მამაპაპის სისხლით მორწყულ ქვეყანაში, რომ ქართველი ერიც ამაღლდეს სწავლა-განათლებლით, ხელოსნობით, ვაჭრობით, ქარხნებით, სოფდაგრობით და სხვანი რაცკი ყველა ტომს აწინაურებს და აბედნიერებს.

უნდა ითქვას, რომ გიორგი ივანეს ძე თავის მოქმედებით და ლიტოგრაფიის არსებობით დიდათ უწყობდა ხელს ქართველთა შვილების ამ ხელობის ასპარეზზედ გამოჩენა-გამრავლებას და ამავე დროს იგი თავის კაცობრივ სიყვარულს არც სხვა ტომთა შვილებს აკლებდა, მაგალითებრ როგორც სომხებს და რუსებს. ამათაც იგი ისევე აფასებს და პატრონობს, როგორც თავის თანამემამულე ქართველებს. ამითი იგი არის პატივისცემი და სამაგალითო. სამაგალითოა მითაც, რომ ამ არევ-დარევის დროს მან თავის ლიტოგრაფია უვნებლად შეინახა, მუშებისაგან მიყენებული საქმენი ყოველივე მოითმინა, ისე დასტოვა, ზარალს უძღვებოდა და ლიტოგრაფიის არსებობას კი არ სპობდა. ესეც საყურადღებოა ჩვენში მით, რომ ასეთი პატივისცემა მუშათა და ხელოსანთა წინაშე ბევრმა მექარხნემ არ გამოიჩინა. მის ლიტოგრაფიაში მუშავობს 25 კაცზედ მეტი ყოველთვის.

გიორგი ივანეს ძე დემუროვმა თავის შწო და ენერგია მარტოდ თფილისში არ დასტოვა. ამან თავისი შწო და უნარი სხვაგანაც გამოიჩინა. და ეს რომ მართალია და ჩვენ ამ პირს სამაგალითო მნიშვნელობას ვაძლევთ, ამას გამოაჩენს მის

ეს ენერგიული საქმენი:

ბაქოში, კარგი ლიტოგრაფია გახსნა 1889 წ. ეს ლიტო-

– 31 –

გრაფია გაუხსნა თავის სიძეს ოთარ ქაიხოსროს ძე ზანდუკელს, ამ ხელობის კარგად მცოდნეს და მარჯვენა მკლავს თავის ცოდნით. 1904 წელ. შემთხვევით ბაქოში ვნახე ეს ლიტოგრაფია და გავიცან თვით ოთარ ქაიხოსროს ძე ზანდუკელი და მის ლიტოგრაფიას და ხელოსნობის საქმეს სრული აღმატებულება შევნიშნე და საქმეში ღირსება, რომ ბაქოში ქართველი კაცი ლიტოგრაფიას ინახავს. ლიტოგრაფია ფართოდ არის გამართული და მომუშავენიც მრავლად ჰყავს. თვითონ ოთარ ზანდუკელიც ამაგდარი ხელოსანია ლიტოგრაფიის სახელოსნო ასპარეზზე და ამაგდარი ჰყავს შვილებიც. თვით შესმენილი კაცია. შვილებს განათლებას აძლევს და ქართული მწიგნობრობის მოყვარეც გახლავსთ.

სამარყანდას გახსნა კარგი ფართო ლიტოგრაფია 1899 წ.

ე. ი. იქ რაც არსებობს, მას შემდეგ 10 წელია გასული. ლიტოგრაფია ფართოდ არის გამართული და მასში მუშაობს 72 კაცი. მომუშავეთა შორის უმეტესად თექელები არიან. მუშათა და ხელოსანთა საერთოდ გადაღებული სურათი ვნახე და უნდა მოგახსენოთ, რომ თექელების ნახვამ გამაკვირვა ლიტოგრაფიის ასპარეზზე. ამის შესახებ მე აქ გიორგი ივანეს ძე დემუროვის საქებრად არას ვიტყვი, ეს თვით ჩვენმა გონიერმა მკითხველმა დააფასოს.

ასხაბადს გახსნა ახლად 1907 წ. ესეც სამაგალითოა

ქართველის კაცისაგან. აქ მომუშავედ ჰყავს 20 კაცი, საქმე ჯერედ ახალია და ამიტომ ჩვენ ესეც გვიკვირს, რომ იქ ამდენს მუშებს ამუშავენს. ცხადია, რომ მომავალში აქაც საქმე კარგად წაუვა. ჩვენს გათახსირებულს დროში ქართველის კაცისაგან ამდენ ალაგას და ისიც თფილისიდამ ასე შორს საქმეების შენახვას და ისიც ისეთის ანტიკა სახელოსნო საქმეების, როგორც ლიტოგრაფია გახლავსთ, ვგონებ, რომ კარგი ენერგიული კაცის თავი და მართვა-გამგეობა და პატრონობა დასჭირდება, ვინაიდან თვით გიორგი ივანეს ძე ერთთავად

თფილისში სცხოვრებს, განაგებს თფილისის ლიტოგრაფიას და ზემო ხსენებულს ლიტოგრაფიებში წელიწადში მხოლოდ ერთხელ მიდის საქმეების და მართვა-გამგეობის სანახავად.

– 32 –

კონსტანტინე იოსების ძე მესხიევი. დაიბადა 1863 წ.

ქ. თფილის. მოგეხსენებათ, რომ მესხიანთ გვარი ძველად-განვე შენიშნულია როგორც ბრძენ მწიგნობარ კაცთა გვარი. ამ გვარის წევრთ ქართულის წიგნების გადამწერლობით სახელი განითქვეს ვახტანგ მეფის დროსვე. შემდეგ დროს, ანუ მეთვრამეტე საუკ. გასვლამდე, მათ შორის იყვნენ მრავლად ქართული მწიგნობრობის მუშაკნი, ხელოვნურად წიგნების გადამწერნი, როგორც იყო დავით რექტორი თელავის სემინარიისა, კაცი თავის დროის ფილოსოფი და შესანიშნავი პალიოგრაფი, ასევე ტარასი არქიმანდრიტი, რომელმაც შეადგინა სამაგალითო ქართული დედანი და რომელიც ტრიესტში (ავსტრია) დაბეჭდა ლიტოგრაფიით 1840 წ. ასეთ პირთა შთამომავალია კონსტანტინე იოსების ძე მესხიევი.

კონსტანტინე იოსების ძე მესხიევმა ლიტოგრაფია გახსნა 1883 წ. თავის საკუთარს სახლებში, კალოუზნის ეკლესიის გვერდით, კარგს, ქალაქის პირველ ალაგას. გიორგი დემუროვის შემდეგ ის მეორე ქართველია, რომელმაც ასეთ სახელოსნო საქმეს მოჰკიდა ხელი. თუმცა კონსტანტინე იოსების ძეს პატარაობისას ლიტოგრაფიის ხელობა არ შეუსწავლია, ხოლო იგი ამ საქმიანობის დიდი მოსიყვარულე ყოფილა და ბუნებითად წახალისებული, გარეგნულად ლიტოგრაფიის საქმიანობის ცოდნაც საკმარისად ჰქონია გაცნობილი, თორემ ხამი და უცნობი კაცი აბა როგორ გაბედავდა და ლიტოგრაფიის გახსნას მოჰკიდებდა ხელს. ეს ლიტოგრაფია მან სხვისაგან შეიძინა.

ლიტოგრაფიის გახსნის დღიდან კონსტანტინე იოსების ძემ თავის საქმის ასპარეზზედ კარგი ჰუნარი და შნო გამოიჩინა, ლიტოგრაფიის წარმოება კარგად დაიწყო, თავისი ცდა და შრომა ლიტოგრაფიის აღორძინებას არ მოაკლო, იმუშავა, იმეცადინა და თუმც ხამი იყო, მაგრამ მაინც თავის მუ-

ყათის ცდით და საქმის სიყვარულით ლიტოგრაფია ფეხზედ დააყენა, იგი სახელოვან გახადა და ამისთანა ენერგიულის მოქმედებით თვითაც დაწინაურდა სალიტოგრაფიო საქმეთა

– 33 –

ცოდნით და სხვანი. დღეს ეს ლიტოგრაფია ცნობილია თფილისში ისევე როგორც ერთ დამსახურებულ ლიტოგრაფიათაგანი.

დღეს ამ ლიტოგრაფიაში მუშაკობს 25 კაცი, აქვს ელექტრონული მანქანები, ასე რომ სადაც თფილისში პირველ ხარისხის ლიტოგრაფიები აინუსხებიან, იქ კონსტ. იოსების ძის ლიტოგრაფიის ფირმაც დაიკავეს ალაგს. დაწყებულ გულს უხარის ჭეშმარიტად, როცა ქართველი კაცი სადმე ნიჭიერ, ენერგიულ საქმის მოყვარე კაცს ხედავს და ამიტომ სასიამოვნოა, რომ თფილისში, ქართველთაგანს ეს ლიტოგრაფია კარგად აქვს მოწყობილო. თუმცა კონსტანტინე მესხივეს ლიტოგრაფიის საქმე კარგად მისდიოდა და თვითაც უძღვებოდა საქმიანობას, მაგრამ იგი მაინც არა სჯერდებოდა მას და ცდილობდა, რომ ამ საქმის ხელოსნობა უკეთესად შეესწავლა. ამიტომ იგი წავიდა გერმანიაში და იქ შეისწავლა ლიტოგრაფიის ხელოვნურად წარმოების საქმიანობა და მასთან ფოტოტიპის საქმეები, რასაც ჩვენის მწიგნობრობისთვისაც დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ლიტოგრაფიას დღესაც თვით კონსტ. იოსების ძე აწარმოებს და აწარმოებს სახელოვნად. ამ ლიტოგრაფიაში საქართველოს ისტორიული სურათები, რუკები და სხვა ასეთი საქმენივ ხშირად დაბეჭდილან. ხელოვნურად საქმიანობას რომ აქვს თავისებურად კაი გემოვნების ცოდნის ოსტატობა, ეს მტკიცდება მიდამაც, რომ თფილისის დიდის გამოფენიდან 1901 წ. მიიღო დიდი ოქროს მედალი, ესე იგი პირველ ხარისხის ჯილდო. უმთავრესად ხრომო ლიტოგრაფიის და ფოტოტიპის ხელოვნურად ასრულებისათვის. 1888 წ. სამეურნეო გამოფენიდან მიიღო დიდი ბრონძის მედალი და სხვაც მრავალ ამ გვარნი პირადი თუ წერილობითი მაღლობანი. კონსტანტინე იოსების ძე მესხივეი, როგორც ქართველი კაცი,

ჩვენის ქვეყნის ყველა საზოგადო საქმეებს თანაუგრძნობს, მასთან ქართველ მწერლობასაც სწყალობს. 1884 წ. მან დასტამბა „მოთა რუსთველის ცხოვრება“ და სხვაც ამგვარნი.

– 34 –

თვით არის ცოლ-შვილის პატრონი და თვის მუშებში ითვლება სინიდისიერ პირად. უკანასკნელ დროის მუშათა ვაი-ვაგლახების დროს ამანაც აიტანა ყოველივე ზარალი, მუშათა საქმეს არ უღალატა და როგორც გ. დემუროვმა, აწარმოვა თავის საქმენი და მუშებს არ ჩაუდგა ჯიბრში, ლიტოგრაფია არ დახურა და მით მუშათა წინაშეც დაიმსახურა სრული თანაგრძნობა. მუშებიც მოვალენი არიან რომ შესმენა და გაგება აქენდესთ ასეთის პირების. ამას ჩვენ მიტომ ვამბობთ, რადგანაც კონსტ. მესხიევი სხვებივით კი არ მოიქცა, ლიტოგრაფია არ დაკეტა და სხვაგან არ გაიქცა, არამედ აქ თავის მუშების გვერდით დაშთა და აწარმოვა საქმე. თვით კონსტ. იოსების ძე მესხიევი ჯერეთ სიცოცხლით სავსე პირია და იმედია იგი თავის საქმეს სახელოვნად აწარმოებს ყოველთვის.

ბუღდან მუნთოევის ლიტოგრაფია. 1830 წ. განთქმული იყო თფილისში ნერსესიანის სომეხთა სემენარიის სტამბა. ამ სტამბაში ქართულსაც ბეჭდავდენ. ამავე სტამბაში მოთავსებული ყოფილა ლიტოგრაფია, ანუ ალკოგრაფია. ამის ოსტატი ყოფილა პოლოს გრასერიანცი, სტამბოლიდამ მოსული. ამ სტამბაში უსწავლია სტამბის ხელობა ბუღდან მინაისძე მუნთოევს. აქვე გაუცვნია მას ლიტოგრაფიის საქმიანობის ოსტატობაც. სტამბის ხელობის შესწავლის შემდეგ ბუღდან მუნთოევი ქარგლობიდამ გასულა და თავისთვის სტამბა გაუხსნია ცალკე 1857 წ. სტამბაში თვით მუშავობდა ყველაფერს-ს, იცოდა აწყობა, ბეჭდვა და სხვანი. ამავე დროს მან განიდრახა ლიტოგრაფიის გახსნაც.

მაშინ თურმე მთელ თბილისში ერთი ლიტოგრაფია იყო, სამხედრო შტაბისა, ვორონცოვის დროს, 1846 წლებს გახსნილი. ბუღდან მუნთოევს ამ შტაბის ლიტოგრაფიის ოსტატი დაუახლოვებია და ბოლოს ლიტოგრაფიაც გაუხსნია.

ეს ყოფილა პირველი მაგალითი. მინამდე საქართველოში ლიტოგრაფია არავის ჰქონია. ამ ლიტოგრაფიის შემდეგ გაუხსნია ტომსონს. მაშინ თურმე ლიტოგრაფიაში თითბერზე-

- 35 -

დაც ბეჭდავდნენ. მაგალითებზე ნერსესიანის სემენარიის ლიტოგრაფიაში სულ თითბერზედ ბეჭდავდნენ. ამიტომ მას „ალკოგრაფია“ ეწოდებოდა. შტაბში კი სულ ქვაზედ ბეჭდავდნენ. ასევე ბუღდან მუნთოევის ლიტოგრაფიაში.

მაშინდელი ხალხი თურმე ჰკვირობდა ლიტოგრაფიის ხილვით. ეს ლიტოგრაფია ბუღდან მუნთოევის 1883 წლამდე შერჩა, მერე გაეყიდა. ამ ლიტოგრაფიიდან არის დაარსებული კ. მესხიევის ლიტოგრაფია. ამავე პირს სტამბა გაეყიდა 1876 წ. თვით ეხლა 70 წლისა არის. რაც სტამბა-ლიტოგრაფიის ხელობაზედ მუშავობს, მას შემდეგ გასულია 57 წელიწადი. ამ მოხუცს ეხლაც აქვს ერთი ძველი სალიტოგრაფიო სტანოკი და მუშავობს. ბედშავს, შარშან შვილი ბაგრატა მოუკლეს და მით გამწარდა. ძველი მესტამზე და ლიტოგრაფიის პატრონი მართად-ერთი ეს არის. ცხოვრებით ხელმოკლეა. ამის დროის სტამბის და ლიტოგრაფიის ხელოსანთ შორის აღარავინ არის დარჩენილი.

უნდა ითქვას, რომ როგორც სტამბის ასპარეზზედ, ისევე ლიტოგრაფიის ხელობაზედაც ბუღდან მუნთოევის კაი ამაგი მოუძღვის. მის სტამბაში და ლიტოგრაფიაში ბევრს ჩვენის ქვეყნის შვილს შეუსწავლია ეს ხელობა. ჩვენდა სამწუხაროდ, XIX საუკუნის პირველი დროის სტამბების ხელოსნებთა ცნობები ჩვენ სულ არაფერი ვიცით. ლიტოგრაფიის ასპარეზზედ ბუღდან მუნთოევის შემდეგ სახელი განითქვეს მელიტოგრაფიე ტომსონმა და ქვაზედ მხატავმა იაქშატამ და დისტერვიგმა. ნამეტურ უკანასკნელმა. ასე ღარიბათ თავდება XIX საუკუნის ჩვენი სტამბების ხელოსნობის ისტორია.

1909 წ. შესრულდა 200 წელიწადი მას შემდეგ, რაც საქართველოში პირველად სტამბა გაიხსნა. ამ საგნის შესახებ მე მოხსენება მივეცი თფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა მარშლის თანაშემწე თავ. პავლე იოსების ძე თუმანიშვილს და

ვსთხოვე, რომ ეს დიდი კულტურული დღე ჩვენის გვარისა რამე სამახსოვრო საქმით აღენიშნად. ასევე ვალდებულია ჩვენი წერაკ-ითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება და თვით

– 36 –

თფილისის ქალაქის გამგეობაც, რომ ეს დიდებული დღე რამე კეთილ საქმით აღინიშნოს. ვიტყვით იმასაც, რომ ამის ვალდებულება თვით ადგილობრივ მთავრობასაც აწევს კისერზედ, ვინაიდან მათი სტამბა, დღეს მთავარ-მართებლის სტამბად წოდებული, დაფუძნებულია 1805 წ. თფილისში იმ სასტამბო სტანოკებით და იარაღით, რომელიც მეფე ერეკლესაგან 1781 წ. იქმნა შექმნილ და სტამბა გახსნილი, რაც მაშინ მეფეს 30,000 მანეთი დასჯდომია.

ქართული ასოები:

რომული, ანუ რომის ასო. ამის ყალიბები ჩამოასხეს რომში 1620 წ. ამიტომ ეხლა მას რომაული ასო ეწოდება. ამ ასოების სახე უფრო გაალამაზეს და ახალი ასოები ჩამოასხეს და 1855 ვენეციაში დაიწყეს ქართული წიგნების ბეჭდვა. რომულ ასოებითვე არის ნაბეჭდი კონსტანტინეპოლის და მონთობანის (ფრანცია) ქართული წიგნები.

ნუსხური ასო, ანუ კადემიური. პირველად ეს ასო ჩამოასხეს ვალახიას 1703 წ. თფილისს ამის ყალიბები მოიტანეს და ასოები ჩამოასხეს 1708 წ. მოსკოვს 1710 წ. ასევე ხუცური ასოები, XVIII საუკ. სულ ამ ასოებით იბეჭდებოდენ ქართული წიგნები. 1840 წ. ეს ასოები გადააკეთა აკადემიკმა ბროსემ, პროფესორ ჩუბინოვმა და პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიას გადასცეს. მათ ჩამოასხმევინეს ახალი ყალიბები და ასოები და ამიტომ მას ეწოდა აკადემიური.

ვენის ასო, ანუ ვენა. ამის ანბანი შეადგინეს 1863 წ. დ. ბაქრაძემ, ვახ. თულაშვილმა, დ. ყიფიანმა, ნ. ლოლობერიძემ და სხვათა. მერე ეს ვენას გაგზავნეს, ყალიბები იქ ჩამოასხმევინეს და ამიტომ დღეს ამ ასოებს ეწოდება ვენის ასო, ანუ ვენა.

პარიჟული, ანუ პარიჟის ასო. შეადგინეს და ჩამოასხეს

1873 წ. პარიზში მყოფ ქართველ სტუდენტებმა. ასოების მთელი კომპლექტი მე მაქვნდა. იგი ლათინურს ჰგვანდა მთლად. ხალხში ვერ გავრცელდა.

ქუთათური ასო. შეადგინა ანზანი და ყალიბებიც ჩამოასხმევინა კირილე ლორთქიფანიძემ, 1883 წ. ქუთაისში გაზეთი „შრომა“ ამ ასოებით იწყეს გამოცემა და მით „ვეფხისტყაოსანიც“ გამოსცეს, მაგრამ ვერც ეს ასო იქმნა ხალხისაგან მოწონებული. ამიტომ არც ხმარებაშია იგი დღეს.

ზ. ჭ.